



## БУЮК ИСТЕЪДОД СОҲИБИ ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУРНИНГ ШАХСИЯТИ ВА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИ

Санақулов Усмон,

СамДУ, Филология фанлари доктори, профессор

*Калит сўзлар:* адабиётшунослик, таржимашунослик, шарқшунослик, тарихнавис.

**Захириддин Муҳаммад Бобурнинг шахсияти.** Бобур Мирзо жаҳон давлатчилиги ва маданияти тарихида машҳур ҳукмдор, атоқли давлат арбоби, моҳир саркарда, жумладан, истеъдодли шоир, адиб, таржимон, тарихнавис, иқтисодчи олим сифатида ўрин олган. У 1483 йил 14 февралда Андижон шаҳрида таваллуд топиб, 1530 йил 25 декабрда Аграда ўзи обод қилган Зарафшон чорбоғида вафот этган эди. Кейинчалик Бобур Мирзонинг чевараси Шохжаҳон бобосининг хокини Қобулга кўчириб, (қабр хоки устига) мақбара қурдирган<sup>1</sup>.

**Захириддин Муҳаммад Бобурнинг асл насл-насаби темурий** барлослардан. Бобур Мирзонинг отаси соҳибқирон Амир Темурнинг учинчи ўғли Жалолиддин Мироншоҳнинг оилавий шажарасига бориб тақалади (яъни Мироншоҳга неvara, Амир Темурга эvara бўлади). Демак, ота шажараси бўйича **Захириддин Муҳаммад Бобур жаҳонгир Амир Темурнинг кавораси, Жалолиддин Мироншоҳнинг эvarаси, Султон Муҳаммаднинг чевараси, Султон Абусайиднинг неvarаси, Умаршайхнинг тўнғич ўғли ҳисобланади**<sup>2</sup>.

Бобурнинг онаси **Нигорхоним** мўғул хонларидан **Юнусхоннинг қизидир**<sup>3</sup>. Демак, Бобурнинг отаси Умаршайх Мирзо ҳам бобоси Амир Темурдек курагон (хон авлодига, яъни чингизийларга куёв) бўлган.

Хуллас, Ҳиндистон ҳудудида 1858 йилгача давом этган бобурийлар авлоди сулоласининг шажараси ҳам аслида темурий авлодлари сулоласи билан

боғланади. Улар авлодларининг илдизи-юқорида қайд этилган шажарага кўра буюк Амир Темурга бориб тақалади.

Муҳаммад Бобурнинг отаси Умаршайх Мирзо темурийлар ўртасида тож-тахт учун курашларнинг айни авж олган даврларида Фарғона водийсида ҳокимлик қилиб, бу курашларда фаол иштирок этган ворислардан бири бўлган эди. 1494 йилда Умаршайх Мирзога қарши ўз акаси-Самарқанд ҳокими Султон Аҳмад Мирзо, Тошкент ҳокими (Умаршайхнинг қайноғаси, Султон Аҳмадга эса куёв, Бобурга тоға ҳисобланган) Султон Маҳмудхон бирликда Фарғонага ҳарбий юриш қилдилар. Бу вақтда Умаршайх Мирзо Андижоннинг ғарбида жойлашган жар ёқасидаги кўрғонда бўлган эди. Умаршайх Мирзо ўз тахтиравони билан жар ёқалаб ўтаётганда тасодифан жарга кулаб, ҳалокатга учради. Шу даврда Умаршайх Мирзодан уч ўғил ва беш қиз қолган эди. Тўнғич фарзанди Бобур Мирзо 12 ёшга қадам қўйган бўлиб, асосий тахт вориси ҳисобланди ва Фарғона ҳокимлиги тахтини эгаллади.

Ҳокимликни бошқаришда Бобур Мирзога отасининг яқин беқларидан аввал, шайх Мазидбек отабеклик қилган. Мазидбек вафотидан сўнг унинг ўрнини Бобоқули Бобо Алибек эгаллаган. Ҳукмронликни бошқаришда унга оқила ва тадбиркор онаси Нигорхоним ҳамда отабеги Алибек яқиндан ёрдам берганлар. Улар кўмагида ёш шижоатли сардор – Муҳаммад Бобур Мирзо душман ҳужумигача, ота мерос ҳарбий қўшинни тезда қайта тузиб, шаҳар ва кўрғонларни мустаҳкамлашга улгурган. Шу боис, Бобур Мирзо Фарғонага бостириб кирган душманларнинг ҳужумини моҳирлик билан қайтариб, уларни чекинишга мажбур қила олди. Қўшин сафи тўзғиб,

<sup>1</sup>. Маллаев Н.М. Ўзбек адабиёти тарихи (иккинчи нашри).-Т.: “Ўқитувчи”, 1965, 644-б.

<sup>2</sup>. Темур тузуклари. –Т.: “Ғафур Ғулом”, 1991, 108-б.

<sup>3</sup>. Холиков А. Бобурга жаҳоний шухрат келтирган асар.// “Samarqand” газетаси, 2014, 16 январ.



катта талофот кўрган Султон Аҳмад сулҳ тузиб, Самарқандга қайтишга мажбур бўлди. Бу жанг ёш сардор Бобурнинг тож-тахт учун курашдаги биричи ғалабаси эди. Шундан сўнг унга улуғ бобоси Амир Темур салтанатини тиклаш орзуси пайдо бўлади ва у аввал Мовароуннаҳр марказини қўлга киритиш учун курашишга бел боғлайди. *Темурийзода Бобурда ҳам бобокалони Соҳибқиронга хос қудратли сиймо. юксак хусусиятлардан кўпчилиги мавжуд бўлган.*

Бобур ҳаёти ва ижоди билан Америка халқларини таништиришида катта ҳисса қўшган шарқишунос **Харолд Лембе** ўзининг “Бобур – Шер” номли 336 саҳифали китобида қўйидаги холисона фикрларни айтган: “...у (Бобур) Ҳиндистонда Темурбек давлатидек буюк салтанатга асос солди. Бобур Шер (Ҳиндистонда) феодал гегемонлигига – Лоди султонлари ва Ражпут шаҳзодаларига барҳам берди, мамлакатда мавжуд бўлган диний низоларни даф этди. Унинг (Бобурнинг) салтанати ўтмишига нисбатан келажак истиқболга боқар эди. Ерли урф-одатлар, хўжаликлар сақланган эди. У ўзи билан Ҳиндистонга темурийларнинг куй ва шеърятга... қизиқишларини ҳам олиб келди. Нобон ерларда ҳам бог-роғлар барпо этишга интилиши унга “Богбон шоҳ” деб ном берилишига сабабчи бўлди. Соя-салқин боглар у билан бирга Аграгача чўзилади. Оқ ва қизил тошлардан улар қадами етган ерда саройлар, буюк мачитлар, мадрасалар қад кўтарди”<sup>4</sup>.

**Рус шарқишуносларидан Н.И. Веселовский** Бобур Мирзонинг шахсияти ҳақида қўйидаги фикрларни билдирган: “Айтиши мумкинки, Бобур ботирлигининг чеки бўлмаган, унинг бутун ҳаёти, жасорати мисоллар билан тўлиб-тошиб ётибди. Ахир, у Шайбонийнинг 15 минглик аскарлари турган Самарқандга ўзининг бор-йўғи икки юз кишилик отряди билан ҳужум қилишга журъат этган эди, фақат

*журъат этибгина қолмади, балки уларни қалъадан ҳайдаб ҳам чиқарди. Бобур империясининг асосланишини айтмайсизми! Бобур Иброҳим Лўди қўлидан қудратли Ҳиндистонни ҳеч бир арзимас куч ва қурол ёрдамида тортиб олган.*

*Айниқса, француз ёзувчиси Флора Анна Стилнинг қўйидаги фикри диққатга молик... Биринчидан, биз сулолани хато тарзда буюк мўғуллар номи билан атаб келганмиз, умуман, бу сулола Бобур номи билан машҳур бўлган. Заҳириддин Муҳаммад Ҳиндистон императори, шу билан бирга зиёли, шоир, рассом, музикачи, паҳлавон аскар ва халқпарвар подшоҳ эди*<sup>5</sup>.

**Бобур Мирзо истеъдодли шоир, бадиий ижод соҳиби ҳам. Маълумки, Бобур 12 ёшидан бошлаб, умрининг асосий қисмини узлуксиз жанг-жадаллар билан ўтказган ҳолда замонасининг илгор (форс, араб каби) тилларини мукаммал ўрганган, кенг ва чуқур билимга эга бўлишига ҳамда ажойиб истеъдод соҳиби, даврнинг йирик маданият арбобларидан бири бўлиб етишишига улгурган. Чунки ҳаётидаги зиддиятли кунларда ҳам у қаерда бўлмасин, ҳамини илм-фан, санъат ва адабиёт аҳиллари билан яқиндан алоқада бўлган. Қисқа муддатда ҳукмронликни қўлга киритган пайтда эса тезда ижод аҳлини ўз атрофига тўплаган, улар билан илмий-адабий мулоқотда бўлган. Имконият тугилгандаёқ уларга ҳомийлик қилган. Шу асосда улар таъсирида ўзининг ижодкорлик билимини тараққий эттириб борган. Демак, Бобур фақат йирик давлат арбоби ва моҳир лашкарбошигина бўлиб қолмай, бадиий ижод соҳасида ҳам машҳур бўлган. Масалан, унинг бизгача етиб келган шеърини асарларининг тўплами (девони) ўзбек мумтоз шеърятининг ноёб дурдонаси саналади. Унинг икки қўлёзма нусхаси мавжуд бўлиб, Ҳиндистон ва Францияда сақланмоқда.**

*Бобур девони, асосан, унинг ўзбек тилидаги шеърларидан ташкил топган.*

<sup>4</sup>. Огажонов Н. “Бобурнома жаҳон кезади”. - Т.: “Ғафур Ғулом”, 1984, 57-б. (Ўзбек адабиётининг оламшумул шухрати. –Т.: 1069,26-б.).

<sup>5</sup>. Шайхзода М. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. // “Гулистон” жур., 1940, № 1, 28-б



Лекин унда форс-тожик тилида ёзган бир неча шеърлари ҳам киритилган. Ҳатто, урду тилида ҳам шеърлар ёзган экан. Покистонлик олим Муҳаммад Собирнинг маълумотига қараганда, Бобур ҳинд мамлакати халқлари тилидан урдуни ўрганган, бу тилда шеърлар ҳам битган. Олим ўз фикрининг исботи учун Бобурнинг урду тилида ёзилган шеърларидан баъзи байтларини мисол ҳам келтирган <sup>6</sup>. Шоирнинг шеърляти “Бобурнинг Ҳинд девони” номли асаридан акс этган. (Ушбу асар 1966 йилда С.Азимжонов томонидан юртимизда чоп этирилган).

Бобур Лутфий, Навоий, Ҳайём ва Ҳофиз каби устоз сўз санъаткорларининг поэтик маҳоратларидан таълим олиб, уларнинг анъаналарини давом эттиради ва ривожлантиради, назиралар ва мухаммаслар яратади. Унинг лирикасида шеърлятнинг газал, рубоий, туюқ, маснавий, қитъа, фард каби турли жанрлари акс этган. У Амирий, Лутфий, Навоий каби уста туюқчидир. У туюқларида шаклдош (омоним), кўп маъноли (полисемик, синоним) сўзлардан моҳирона фойдаланган:

Қаддимни фироқ меҳнати ё қилди,  
(ёйдек эгди)

Кўнглум гаму андуҳ ўтига ёқилди  
(ёнди, куйди)

Ҳолимни сабога айтиб эрдим, эй гул,  
Билмон, санга шарҳ қилмади ё қилди.

(ёки)

**Бобур маърифатпарвар ва мураббий ҳамдир,** у ҳамшиша илм-маърифатни қадрлаган ва унга ҳомийлик қилган шоир ҳамдир. Маърифатпарвар ва мураббий шоир илм кишида ўз-ўзидан вужудга келмайди. Ҳар бир киши фақат кунт ва ҳавас-иштиёқ билан унга интилсагина илмга эга бўлади, дейди:

Ким ёр анга илм толиби илм керак,  
Ўргангали илм толиби илм керак.  
Мен толиби илму толиби илм йўқ,  
Мен бормен илм толиби, илм керак.

<sup>6</sup>. Отажонов Н. “Бобурнома” жаҳон кезади. – Т.: “Ғафур Ғулом”, 1984, 13- б. (ҳаволада), Ўзбек адабиёти тарихи, 3-том.-Т.: 1978, 51-б.

Мураббий шоир инсон учун, хусусан, ёшлар учун яхши хулқ, ширинсуханлик, кишиларга ҳамшиша яхшилик қилиши эзгу хислат ва олижаноб фазилатдир деб билади:

Давлатқа етиб, меҳнат элин унутма,  
Бу беш кун учун ўзингни асру тутма.

\*\*\*\*

Бори элга яхшилик қилгилки, мундин  
яхши йўқ,

Ким дегайлар даҳр аро қолди  
фалондин яхшилик.

\*\*\*\*

Ҳар кимки жафо қилса, жафо  
топқусидур,

Ҳар кимки ёмон бўлса, жазо  
топқусидур...

Маълумки, Бобур она ватанида эмас, ўзга ерда - Афғонистон ва Ҳиндистонни эгаллаб, ўзининг қудратли давлатини тузди, машҳур империяни вужудга келтирган бўлса-да, аммо у умрининг охирига қадар тугилиб ўсган эл-юртини қўмсаб ўтди, темурийлар салтанатини тиклашдан кўнгул узолмади, севимли ватанига қайтиши фикридан кечолмади. Мана шу кайфиятнинг ифодаси сифатида унинг бир қатор мунгли ва аламли шеърлари юзага келган:

Ўз ерин қўйиб Ҳинд сори юзландим,  
Ёраб, нетайин, не юз қаролиғ бўлди.

\*\*\*\*

Келдим бу сари ўз ихтиёрим бирла,  
Лекин боруримда ихтиёрим йўқдир.

\*\*\*\*

Ёд этмас эмиш кишини гурбатда  
киши,

Шод этмас эмиш кўнгулни меҳнатда  
киши.

Кўнглум бу гарибликда шод ўлмади  
оҳ,

Гурбатда севинмас эмиш, албатта,  
киши.

Хуллас, Бобур ўзбек адабиётига хос ўзининг нозик ва дилрабо қўшиқлари, лирик шеърлари билан халқининг дилида, тилида умрбод қолди. У ўзининг кенг дунёқараши ва мукаммал ақл-заковати билан



Ҳиндистонда бобурийлар сулоласига асос солиб, бу мамлакат тарихида давлат арбоби сифатида номини қолдирган бўлса, сержило, нафис газал ва рубоийлари билан туркий-ўзбек шеърляти ривожига муносиб ҳисса қўшиди.

**Бобур Мирзо илм-фан соҳиби.** У илм-фан соҳасида ҳам ажойиб асарлар ёзган. Унинг ижодида илм-фаннинг турли соҳаларига доир бир неча қимматли асарлар ўрин олган. У адабиётшунослик, санъатушунослик, таржима ва тилишунослик каби кўп соҳаларда қалам тебратган истеъдодли олимдир. Масалан, «Мубаййин», «Хатти Бобурий», «Ҳарб иши», «Аруз» ҳақидаги рисолаларида иқтисодий-иҷтимоий, қонуношунослик масалалари бўйича ҳамда шеърлят ва тил назарияси соҳаларига хос фикр-мулоҳазаларини баён этган. Чунончи, Бобур моҳир таржимон сифатида **Хожа Убайдулла Аҳрорнинг «Волидия»** (отана номига бағишланган рисоласини ҳам ўзбек тилига назмда (шеърӣ тарзда) таржима этган. Бу ҳақда Бобур шундай маълумот берган: «Сешанба кечаси сафар ойининг йигирма еттиси Ҳазрат Хожа Убайдуллонинг «Волидия» рисоласини назм қилмоқ хотиримга кечти... ўшал кеча ўн уч байт айтилди (ёзилди)»<sup>7</sup>.

«Аруз рисоласи»да аруз вазнининг қоида-қонунларини батафсил талқин этар экан, ўз фикрини қиёсий таҳлил орқали исботлашга ҳаракат қилган. Бунинг учун у ўзбекча ва тожикча шеърларни солиштириб ўрганган. Бу ҳам ўз навбатида Бобурнинг таржимонлик фаолиятини намоён этиди<sup>8</sup>.

**Бобур Мирзо аруз вазни ва қофия масалалари ҳақидаги «Муфассал»,** чоргоҳ савтларидан бирини ижод этган ва музыкага доир «Муסיқий илми», ҳарбий санъатга доир ёзган «Ҳарб иши» каби

асарларни ёзган. Лекин булар ҳақида маълумотга эга эмасмиз.

Бобурнинг «Хатти Бобурий» деб номланган алифбоси 1503-1504 йилларда яратилди. Айтиши жоизки, туркий элатлар орасида теурийлардан анча олдин ҳам бу борада интилишлар бўлган. Масалан, ўтмиш бобо-калонларимиздан XI аср тилишунос олими Маҳмуд Кошғарий ҳам туркий тилга хос бўлган алифбони яратиши заруратини айтганлиги маълум. У араб алифбосидаги ёзув туркий тилнинг нутқ товушларини тўлиқ акс эттира олмаслигини биринчи бўлиб таъкидлаб, бу масалага жиддий ёндашиши лозимлигини уқтирган ҳам эди. Худди ана шу ўтмиш бобокалонларимиз измидан борган теурийзода Заҳриддин Муҳаммад Бобур ҳам араб ёзувининг туркий тил нутқ товушларини тўлиқ ифодалашида, ҳатто, бу ёзувни ўзлаштиришида ҳам маълум қийинчиликлар мавжудлигини сезган.

Шу боис Бобур араб ёзувига нисбатан соддароқ, осонроқ алифбони тузиши ёки араб ёзувини ислоҳ этиши масаласини теурийлардан биринчи бўлиб кўтариб чиқди. У ушбу масалага қатъий ёндашиб, араб ёзуви асосида ислоҳ қилинган туркий-ўзбек тилига мос келадиган ўз араб алифбоси асосида, яъни ўзбек тили нутқ товушларига мослаштирилган янги алифбосини яратди. «Хатти Бобурий» нинг муҳим томони шундаки, унда ўзбек тилига хос унли товушлар «зер-забар» лар билан эмас, балки махсус ҳарфлар шаклидаги белгилар билан берилади. Бобур бу алифбода баъзи ижод намуналарини ҳам битган ҳамда унинг нусхаларини Ҳумоюн, Хожа Калон, Мирзобек тағойи ва бошқаларга жўнатиб турган. Бу ҳақда «Бобурнома»нинг 428-бетида қуйидагича маълумот учрайди: «Мулло Биҳиштийдан Ҳиндолга «Бобурий хати» нинг муфрадотини юборилди. ...Ҳумоюнаким, Ҳиндистонга ...Ҳиндолга ва Хожа Калонга... Мирзобек тағойидан Камронга таржима ва Ҳиндқа келгали айтқон

<sup>7</sup>. Бобурнома.-Т.: 1960, 418-б. (Отажонов Н. «Бобурнома» жаҳон кезади, 14-б.).

<sup>8</sup>. Валихўжаев Б. Бобур ва тожик адабиёти.-Т.: «Адабий мерос» тўплами, 1977, 88-б.; Отажонов Н. «Бобурнома» жаҳон кезади, 14-бет; Ҳазрати Хожа Убайдулло Аҳрор. Рисолаи «Волидия» (Сидикбек Ҳасан. Сўзбоши).-Т.: «Ёзувчи», 1991, 2-б.



ашъор ва “Бобурий хати” била битилган сархатлар йиборилди...<sup>9</sup>”

Лекин Бобур ўз алифбосини тор доирада, ўзига яқин кишилар орасида маълум қилди, мамлакат миқёсида эса татбиқ этишига журъат қила олмади. Чунки ислом муҳитида фақат араб алифбосинигина муқаддас “Қуръон” ёзуви сифатида қўллаш тавсия этилган ва бошқа ёзувлар гайри диний деб қаралган. Шу боис Бобур ҳукмдор, давлат бошлиғи бўлишига қарамай, замона мурасасозлигига қараб, ёзув соҳасидаги ўз ҳукмини мамлакат миқёсида ижро этишига ботина олмаган.

Бироқ темурийларнинг она тили ва унинг алифбоси борасидаги ҳар қандай мўътабар ишлари ўз миллий маънавий қадриятларини улуглашидан ва янада тараққий этишига имконият ярата борганликларидан далолат беради. Гарчи ўтмишида “Хатти Бобурий” номи билан аталиб қолган алифбо мамлакат ҳаётида жорий этилмай қолган бўлса-да, тарихда бу каби интилишлар ислом ҳукмронлиги даврида зўр журъат бўлиб, туркий-ўзбек ёзувининг янада такомиллашуви сари бир қадам олға бориш ҳисобланади...

**Муҳаммад Бобур маишхур тарихнавис олим.** Унинг ижодини жаҳонга танитган ва маишхур этган энг йирик бадиий-тарихий асари, шубҳасиз, **“Бобурнома”дир.** Бу китоб XV-XVI аср эски ўзбек адабий тилининг мумтоз намунаси, ўзбек насрининг нодир обидасидир. Унда ўша давр **Ўрта Осиё ва Ҳиндистон тарихи, географияси, этнографияси, тиббиёт, халқ табобати ва бошқа соҳалар ҳақида жуда муҳим маълумотлар берилади Хусусан, унда уруғ-қабилла, элат-халқлар ва уларга хос урф-одатлар ҳақида қизиқарли ва муҳим этнопонимик, этнографик маълумотларни ҳам баён этади.**

Бобур, аввало, «Бобурнома» асари билан жаҳоннинг маишхур тарихнавис олимлари қаторидан жой олди. Асар асосан уч қисмдан иборат бўлиб, унинг биринчи қисми – XV асрнинг иккинчи

ярмида Марказий Осиёда рўй берган воқеалар; иккинчи қисми – XV асрнинг охири ва – XVI асрнинг биринчи ярмида Қобул улуси, яъни Афғонистонда рўй берган воқеалар; учинчи қисми – XVI асрнинг биринчи чорагидаги Шимолий Ҳиндистон халқлари тарихига бағишланган. Шунинг билан бирга асарда ўз юрти Фарғона, унинг пойтахти Андижон шаҳри, Марказий Осиёнинг йирик марказлари: Самарқанд, Бухоро, Қарши, Шаҳрисабз, Ўш, Урганч, Ўратена, Термиз ва бошқа шаҳарлар ҳақида муҳим маълумотлар келтирилган.

Асар қайд этилган даврларни акс эттирган тарихий манбалардан афзаллиги шундаки, унда фактик материалларнинг кўплиги, аниқ ва реаллиги, мукамаллиги, тарихий воқеаларнинг, асосан, обектив, безараз ва ростгўйлик билан баён этилиши, хронологик изчиллик, ҳар бир воқеа ифодасининг соддалиги ва раволиги диққатга моликдир.

“Бобурнома” асарида муаллифнинг ўзи ҳам тасвирнинг реаллиги асосий мезон ҳисобланганлигини таъкидлайди: “Чун бу тарихда андоқ интизом қилибтурким, ҳар сўзнинг ростини битилгай ва ишининг баёни воқеъини таҳрир этилгай”. Бу ҳақда ҳинд олимлари **Н.К. Синх ва А.У. Банержилар** ҳам қуйидаги фикрларни айтганлар: **“Унинг услуби содда ва жазмкор, шу билан бирга жонли ва ширали... Бобур ватандошлари ва замондошлари таржимаи ҳолини, маънавий қиёфасини, урф-одатини, орзу-истакларини ҳамда ишларини худди кўзгу каби акс эттиради. Бу хусусиятда “Бобурнома” Осиёда ҳақиқий тарихий тасвирнинг яккаю ягона намунасидир.**<sup>10</sup>

Ана шундай афзалликлари билан “Бобурнома” асари узоқ замонлардан бери олимларнинг, хусусан, тарихчиларнинг диққат-эътиборини жалб этиб, **XV – XVI асрлар тарихий муҳитини ўрганишида муҳим манба сифатида юксак баҳоланиб келинмоқда. Ушбу асар барча қитъа**

<sup>9</sup>. Отажонов Н. “Бобурнома” жаҳон кезади, 15-бет.

<sup>10</sup>. Отажонов Н. “Бобурнома жаҳон кезади, 10-б. (Синх Н.К., Банержи А.У. Ҳиндистон тарихи.- М.: 1954, 214-б).



олимларининг диққатини ўзига торган. Бунинг боиси нимада? деган савол тугилади. Бу саволга 1899 йили “Бобурнома”ни инглиз тилида чоп эттирган шарқшунос олим **Лейн Пул (Лен Пуль) куйидагича** жавоб беради: “Бобур жангчи бўлишига қарамасдан, нозик адабий завққа эга бўлган ва турмушни танқидий идрок этган киши эди. У маданий тил ҳисобланган форсийда ва она тилиси ҳисобланган туркий-ўзбек тилида асарлар ёзган ўқимишли шоир эди. ...хоҳ прозада бўлсин хоҳ поэзияда бўлсин, соф ва содда услубнинг устаси эди. ...унинг мемуарлари бир аскарнинг ҳарбий юриш ва чекинишлари ҳақидаги оддий кундалик дафтар эмас; уларда шарқ адабиётини жуда яхши билган, нозик ва билимдон кузатувчи, одамларни тез ўрганувчи, улар ҳақида дадил ҳукм юритувчи бўлган бир кишининг ва табиат муҳибининг дунё ҳақидаги шахсий таассуротлари нозик фикрлари берилган. Унинг ўз портретини чизишдаги самимийлик, фазилат ва камчиликларини ҳам тасвирлаши, ҳақиқатгўйлиги, очик кўнгиллиги ҳамда ажойиб ҳазилкашлик туйғуси гўзал мемуарларининг эътиборини янада оширади”<sup>11</sup>.

Умуман, “Бобурнома” асари “Осиёда яккаю ягона, чинакам-ҳақиқий тарихий тасвир намунаси” сифатида баҳоланиб, унинг муаллифи Заҳриддин Муҳаммад Бобурга жаҳоний шухрат келтирган ва ўзи асос солган буюк бобурийлар сулоласини дунёга танитди. Қайд этилганидек, ушбу қомусий асарда кўп соҳалар ўзининг ҳақиқий тасвирига эга. Тўғри, “Бобурнома”нинг асосий тасвир объекти тарихий воқеалардир. Бироқ Бобур тарихий воқеаларни қуруқ санаб ўтиш ёки улар ҳақида фақат маълумот бериш билан чекланмайди, балки ўтмиш воқеаларнинг манзарасини, унда иштирок этган тарихий шахсларнинг сиймосини, характери ва табиат лавҳаларини мароқли, жозибали сўзлар

орқали рассомдек бадиий тарзда тасвирлаб беради.

Ҳақиқатан ҳам Бобур тарихий вақеалар ва уларнинг иштирокчилари ҳақида сўзлар экан, кўпинча, аввал, содир бўлган воқеанинг ўрни ҳақида батафсил маълумот беради, воқеада иштирок этган шахсларнинг сўз билан “суратини чизади”, сўнг асосий воқеани баён этади. Баъзан йўл-йўлакай жой манзарасини тасвирлайди. Шу асосда қайд этилган даврларда Мовароуннаҳр, Хуросон, Ҳиндистон каби ўлкалардаги ўнлаб қишлоқ ва шаҳарларнинг типографик-географик манзараси, об-ҳавоси, табиат-ўсимлик дунёсини сўз орқали моҳирлик билан чизадики, булар китобхонда моҳир бир рассом ишлаган рангдор ва гўзал пейзаж-тасвир суратидек таассурот қолдиради. Айниқса, тарихий шахслар ҳақида сўз юритилганда муаллиф уларнинг шакл-шамойили, насл-насаби, маънавий қиёфаси, маданий савияси, кишиларга муносабати, ўзига хос хислатлари, хулқ-атвори каби хусусиятларини, асил портрети (сиймоси)ни суратдек китобхон кўз ўнгида гавдалантиради. Шунинг учун ҳам инглиз тарихчиси **М.Элфинстон** “Бобурнома”ни ўқиётганимизда: “Биз асарда тасвирланган шахслар (образлар) орасида яшагандек бўламиз ва уларнинг характерларини билиб олганимиздек, гўё афт-башараларини ҳам кўра оламиз...” “Бу хотираларда (“Бобурнома”да-У.С.) буюк туркий подшонинг ҳаёти батафсил тасвирланган, унинг шахсий ҳис-туйғулари ҳар қандай муболаға ва пардалашдан холи. Шу жиҳатдан бу асар Осиёда ягона, чинакам тарихий тасвир намунасидир”, деган фикрни айтган<sup>12</sup>.

**Жаваҳарлаъл Неру** “Ҳиндистоннинг кашф этилиши” асарида Бобур ва унинг набираси Акбар ҳақида куйидаги фикрларни айтган: “Бобур дилбар шахс, уйғониш даврининг типик ҳукмдори, мард ва тадбиркор инсон бўлган. У санъатни ва адабиётни севарди, ҳаётдан ҳузур қилишни яхши кўрарди. Унинг набираси Акбар яна

<sup>11</sup> . Маллаев Н.М. Ўзбек адабиёти тарихи, 673-674-бб. Отажонов Н. “Бобурнома жаҳон кезади, 10-б., (Лейн Пуул Бобур. Оксфорд. 1809, 9-б).

<sup>12</sup> . Холиқов А. Бобурга жаҳоний шухрат келтирган асар.// “Samarqand” газетаси, 2014, 16 январ.



ҳам дилбарроқ бўлиб, кўп яхши фазилатларга эга бўлган. Саркарда сифатида Бобур Ҳиндистоннинг кенг худудларини ўзига бўйсундирган, лекин у бу ютуқларидан ҳам каттароқ ғалабани кўлга киритишни, яъни халқнинг ақл-идрокини забт қилишни, қалбидан ўрин олишни ўйларди. Унинг саройида ҳар хил диний эътиқоддаги, янги фикр-мулоҳазаларни изҳор қиладиган ёки янгиликлар кашф қилган инсонларни кўриш мумкин эди. Ҳатто, у барчанинг диний эътиқодларини бир-бирига яқинлаштириш йўлини ҳам ўйлаган. Ҳиндистондаги ҳинду ва мусулмонларнинг бир-бирига бўлган маданий таъсирлари ҳам унинг даврида бирмунча олдинга силжиган. Акбарнинг ўзи, сўзсиз ҳиндулар орасида қанчалик машҳур бўлса, мусулмонлар ўртасида ҳам шунчалик буюк бўлган”<sup>13</sup>.

Можор (венгер)шарқшуноси **Херман Вамбери** Бобурнинг истеъдодига баҳо бериб, қуйидагича фикрларни ёзади: “Буюк бобоси (Амир Темур)нинг тахтини даъво қилаётган Бобур Мирзо ўша вақтда ёш йигит бўлиб, шаҳзодаларнинг энг ақллиларидан эди. Уни ҳақли равишда шарку ғарбнинг энг шарафли шаҳзодаларидан бири деса арзийди. Ўша замон шарқшуносларининг хотираларида у Шарқ қайсари (Цезарь) деб зикр этилади. У ўзининг ўткир назари билан Мовароуннаҳрда Темур авлоди ҳокимиятининг инқирози вақти яқинлашганини биринчи бўлиб кашф этди. Буни тўхтатиш учун илк бор қаршилик кўрсатди. Лекин келажакда бошига тушадиган ташвишлар сабабли толеи кулиб боқмади”<sup>14</sup>. Шунингдек, “Ўзининг “Бобурнома” эсдаликларида ёзган нарсалари билан у бизнинг кўз олдимизда хайрон қоладиган даражада ҳам шоир, ҳам сиёсий арбоб, файласуф сифатида гавдаланади”<sup>15</sup>.

<sup>13</sup> Маллаев Н.М. Ўзбек адабиёти тарихи, 1-китоб. -Т.:“Ўқитувчи”, 1965, 645-б

<sup>14</sup> Вамбери Х. Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи,70-б.

<sup>15</sup> Вамбери Х. Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи,72-б.

Таниқли олим **Н. Маллаев** ҳам Бобур шахсиятини худди шундай таърифлайди: “Бобур Мирзо моҳир лашкарбоши, довурак баҳодир эди. У ёшлигидан жуда кўп жанг-жадалларни ўз бошидан кечирди. Қанчадан-қанча ҳарбий юришлар, урушларга бевосита ўзи бошқош бўлди. Уларнинг бирида ғалаба нашидасини сурган бўлса, баъзисида мағлубият аламини чекди. Натижада, катта ҳарбий тажрибага эга бўлди. Шу боис вазиятни тез пайқаб олувчи, ҳарбий стратегик режаларни моҳирлик билан амалга оширувчи, рақибининг заиф томонларини сезгирлик билан аниқлаб олувчи, ғалабадан мағрурланиб эсанкирамаганидек, мушкул ҳолларда ўзини йўқотмайдиган саркарда бўлиб етишди. У хавф-хатарни писанд қилмаган, жангнинг оғир дамларида, мураккаб шароитларида кўпинча қўшиннинг олдинги сафида борган, ўзи намуна кўрсатиб, аскарларга далда берган, бирга машаққат чекиб, ғалабани таъминлаган”<sup>16</sup>. У бобокалони Амир Темурдек буюк саркарда бўлган, афсуски, ўз ватанида, Вамбери айтганидек, толеи кулиб боқмаган.

“Бобурнома”ни инглиз тилига таржима қилган **Вильям Эрскин**, унинг муаллифига хос характери қуйидагича таърифлайди: “Бобур характерининг мислсиз белгиси унинг бошқа мулкдорларникига ўхшамаслигидир. Осиё ижодларидаги дабаба, сунъий характер ўрнига бизнинг кўз олдимизда Бобурнинг характери табиий, ҳаётий, севувчи, самимий гавдаланади.Бобур тахтда ўтиришига қарамай, оддий турмушнинг энг яхши туйғуларини ва иштиёқини ўзида сақлаб қолди. Осиё ҳукмдорлари орасида Бобур сингари гениал ва истеъдодли кишилар камдан-кам учрайди. Унинг фаол ақлий қобилияти... ва бевафо тақдирнинг найрангларига қарамай, руҳининг тетиклиги... саҳоватлиги, мардлиги, талантлиги, фанга, санъатга муҳаббати ва улар билан муваффақиятли шуғулланиши жиҳатидан кишини лол қолдиради.

<sup>16</sup> Маллаев Н.М. Ўзбек адабиёти тарихи, 1-китоб, 672-б.



Осиёдаги подшолар ичида Бобурга тенг келадиган биронта ҳам подшоҳ тополмаймиз”.

Хуллас, Бобур Мирзонинг қайд этилган шахсий хусусиятлари, унинг фаолияти ва ижоди ҳақида тарихий манбаларда жуда кўп ижобий фикрлар айтилган. Юқорида келтирилган маълумотлардан сезиладики, *Заҳириддин*

*Муҳаммад Бобур истеъдодли адиб ва шоир сифатидагина эмас, балки моҳир тилишунос, санъатшунос, руҳшунос, тарихчи, этнограф, ўлкашунос-географ, табиатшунос сифатида ҳам кўринади. Бобурни бу соҳаларда етук билимдон, буюк тадқиқотчи олим деб қараиш мумкин бўлади...*

### Адабиётлар

1. Темур тузуклари. –Т.: “Ғафур Ғулом”, 1991, 108-б.
2. Холиқов А. Бобурга жаҳоний шуҳрат келтирган асар “Samarqand” газетаси, 2014, 16 январ.
3. Отажонов Н. Бобурнома жаҳон кезади.-Т.: “Ғафур Ғулом”, 1984 .
4. Шайхзода М. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. // “Гулистон” жур.,1940, № 1, 28-б
5. Бобурнома.-Т.: 1960, 418-бет.
6. Валихўжаев Б. Бобур ва тожик адабиёти.- Адабий мерос тўплами, Т.: 1977, 88-
7. Ҳазрати Хожа Убайдулло Аҳрор. Рисолаи “Волидия” (Сидиқбек Ҳасан Сўзбошчиси).-Т: “Ёзувчи”,1991, 2-бет.

*Санакулов У. Личность и творческая деятельность великого писателя Захириддина Мухаммада Бобура. В этой статье творчество Захириддина Мухаммад Бобура великого талантливого поэта, писателя, историка и переводчика освящено на основе источников. Также, показана мнения иностранных ученых по этому поводу и оценки, данные личности и творчеству Бобура.*

*Sanakulov U. The personality and creative activity of the great writer Zakhiriddin Muhammad Bobur. In this article the activity of Zahiriddin Muhammad Babur is described as a great talented poet, writer, historicia and translator according to the sources. As well, the opinions of foreign scientists and their marks are given to the personality and activity of Babur.*